

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Annaliis Tenisson

DEMONSTRATIIVI *SEE* KASUTUS
NIMISÕNAFRAASIDES EESTI NOORTE SUULISES KEELES

Bakalaureusetöö

Juhendajad professor Renate Pajusalu, kaasprofessor Virve-Anneli Vihman

Tartu 2024

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Annaliis Tenisson

Lühikokkuvõte

Töös uurisin, kuidas kasutavad eesti teismelised suulise kõne nimisõnafraasides demonstratiivi *see*. Demonstratiividega saab viidata nii endo- kui eksofoorselt, samuti võivad need märkida tuvastatavust ehk definiitsust (Diessel 1999: 6; Pajusalu 2017a: 382). Artiklid grammatiseeruvad muuhulgas just demonstratiividest. Sellist protsessi on tähele pandud ja uuritud ka artikliteta keeltes, sealhulgas eesti keeles. (Lyons 1999: 34-36; Pajusalu 1997; Sakhai 2003; Keevallik 2010; Pajusalu jt 2020; Hint jt 2017; Hint jt 2019) Teismeliste keel on hea materjal keelemuutuste uurimiseks, sest on uuendustele vastuvõtlik ning näitab hästi põlvkondade vahelisi erinevusi (Eckert 2003b: 390-391; Tagliamonte 2016: 2-5)

Uurimismaterjalina kasutasin Tartu ülikooli projekti "Teismeliste keel Eestis" käigus loodud suulise kõne korpust (Vihman jt 2023) ning leidsin lemmade bigrammide sagedusloendi abil, millistes nimisõnafraasides kõige sagedamini demonstratiivi *see* kasutatakse. Seejärel analüüsisin neid fraase kontekstis, et leida, milliseid funktsioone demonstratiivil on.

Kõige rohkem esines *see* koos sõnadega *pilt, mäng, asi, laul, aasta, aeg, vend, inimene, mõte* ja *nimi*, kuid vaid kolmel juhul oli koosesinemine üle 20% võrreldes kõigi sõna esinemistega korpuses. Funktsioonidest olid esindatud eksofoorne viitamine, endofoorne viitamine ja mõlemad korraga, juhul kui referent oli kõnelejatega samas deiktilises nullpunktis. Endofoorselt viidati nii varem mainitud kui mitte mainitud referentidele. *See* esines definiitsetes fraasides ka määratleja rollis, kuid selline kasutus polnud valdav. Samuti laiendati sõna *see* sisaldavat nimisõnafraasi relatiiv- või komplementlausega, mis juhul täpsustati *see*-fraasi tähendust. Lisaks sellele kasutati sõna *see* fraasis siis, kui ei teatud või ei leitud õiget sõna referendi nimetamiseks.

Võtmesõnad: demonstratiiv, nimisõnafraas, grammatiseerumine, noortekeel, suuline keel

Sisukord

Sissejuhatus	5
1. Taust	7
1.1. Teismeliste keel	7
1.2. Viitamine	8
1.2.1. Demonstratiivid	9
1.2.2. Määratlemine	9
1.2.3. Demonstratiivi grammatiseerumine artikliks	10
1.2.4. Varasemad uurimused eesti keele kohta	13
2. Materjal ja meetod	16
3. Tulemused	18
3.1. Kõige sagedasemad <i>see</i> -fraasid	18
3.2. Fraaside profiilid	20
3.2.1. Elutud referendid	20
3.2.2. Ajalised referendid	28
3.2.3. Inimreferendid	30
3.2.4. Abstraktsed referendid	33
4. Arutelu	37
Kokkuvõte	40
Kasutatud korpus	42
Kirjandus	43
The use of the demonstrative <i>see</i> in noun phrases in teenagers' spoken Estonian. Summary	46

Sissejuhatus

Teismelised kasutavad keelt tihtipeale teistest põlvkondadest eristumiseks ning oma identiteedi loomiseks, lisaks läbivad nad ülemineku eluperioodi. Selle tõttu on nad muutustele eriti vastuvõtlikud, ka oma keelekasutuses. Noortekeele põhjal on seega võimalik uurida potentsiaalseid keelemuutusi. (Eckert 2003b: 390–391; Tagliamonte 2016: 2–5)

Üks võimalikke jooni, mis eesti keeles võib muutumas olla, on demonstratiivi *see* kasutus (Pajusalu 1997). Demonstratiivid on viitevahendid, mille abil suunatakse kuulaja tähelepanu viidatavale referendile (Diessel 1999: 2). Eesti keeles on demonstratiivil muuhulgas ka määratleja funktsioon, mis tähendab, et demonstratiivi kasutatakse referendi tuvastatavuse näitamiseks ning et seda eelnevate referentidega siduda (Pajusalu 2017a: 382). Teatud liiki määratlejad on ka artiklid, mis keeltes muuhulgas demonstratiividest grammatiseeruvad (Lyons 1999: 34–36; Greenberg 1978: 61–62). Sarnast mustrit on keelekontaktide mõjul märgatud ka Ida-Euroopa keeltes (Heine, Kuteva 2006: 110, 112). Selle tõttu on põhjust oletada, et *see* kasutus on muutumas artiklilaadseks.

Töös uuritavaks nähtuseks on nimisõnafraasid, mis sisaldavad demonstratiivi *see*. Demonstratiivi *see* funktsioone (muuhulgas võimalikku artiklilaadsust) on varem uuritud eesti täiskasvanute suulise keele põhjal (Pajusalu 1997; Sakhai 2003; Keevallik 2010; Pajusalu jt 2020; Hint jt 2017; Hint jt 2019), kuid teismelisi uuritud pole. Uus, värskelt loodud teismeliste keele andmestik lubab uue nurga alt uurida nähtust, mille muutumise üle on varem arutletud täiskasvanute keele põhjal.

Töö eesmärk oli välja selgitada, kuidas eesti teismelised demonstratiivi *see* nimisõnafraasides kasutavad. Töö uurimisküsimusteks olid seega:

1. Milliste nimisõnafraaside koosseisus *see* esineb?
2. Millistes funktsioonides kasutatakse nimisõnafraasides demonstratiivi *see*?

Uurimismaterjalina kasutasin projekti „Teismeliste keel Eestis“ (TeKE) käigus loodud noortekeele suulise kõne korpust (Vihman jt 2023) ja selle põhjal loodud sagedusloendeid.

Teoreetilise tausta peatükis tegin ülevaate teismeliste keelest, selle eripäradest ning rollist keele muutumisel. Lisaks kirjeldasin viitamist, demonstratiive ja nende kasutust, artikleid ning grammatiseerumise teooriat. Andsin ülevaate varasematest sama valdkonna uuringutest nii eesti kui muudes Euroopa keeltes. Teises peatükis tutvustasin kasutatud korpust ja meetodit. Kolmandas peatükis kirjeldasin ja tõlgendasin tulemusi ning neljandas peatükis sidusin neid arutlevalt varasemate uuringute tulemustega ja pakkusin võimalusi edasisteks uuringuteks.

1. Taust

1.1. Teismeliste keel

Teismeliste¹ keel on teiste vanuserühmade keelest erinev, sest teismelised loovad endale selle abil peavoolust erinevat identiteeti, näiteks meeldib teismelistele kasutada neile omast sõnavara, et eristuda oma vanematest (Tagliamonte 2016: 2–3). Ühiskeelest erinev keelekasutus on seotud ka sellega, et ühiskeel seostub teismelistele kooliga ehk institutsionaalsuse ja konservatiivsusega. Tehes stiililisi valikuid ühis- ja noortekeele vahel, saavad teismelised end sellega vastandada. Teismelistele omast stiili nimetatakse tihti slängiks, eristades seda muudest keeleuuendustest. Släng on enamasti arusaadav vaid seda kasutavale grupile ning seda kasutatakse muust ühiskonnast eristumiseks. (Eckert 2003a: 113–114) Slängi minu töö siiski ei käsitlenud, kuna *see* on sõna, mille funktsioon on grammatika valdkonnast. Hennoste (2003: 27) määratluse järgi on olemas kolme liiki slängi: sotsiaalsete rühmade erikeel (siia alla läheks ka noortekeel), ametisläng ning info varjamiseks mõeldud släng, näiteks varaste argoo. Sotsiaalse slängi eesmärgiks on lisaks enda eristamisele ning oma grupiga ühtekuuluvuse näitamisele ka hoiakute väljendamise funktsioon, samuti saab selle abil ühiskondlikele reeglitele vastanduda.

Teismeliste keele põhjal on võimalik jälgida ja osalt ennustada keeles toimuvaid muutusi. Tagliamonte (2016: 3–5) toob selle illustreerimiseks välja Labovi inkrementatsioonimudeli (Labov 2001: 448, viidatud Tagliamonte 2016 järgi), mille järgi stabiliseerub uute ja vanade vormide kasutus hilises teismeeas ning peale seda keel enam ei muutu. Kõige kiiremad ongi muutused keelekasutuses hilises teismelise eas ehk 16–17aastaselt. On teada, et keel on ajalooliselt kõige rohkem muutunud just ühiskondlikult rahututel perioodidel ning teismeiga ongi inimese elu üks rahutumaid ajavahemikke. Selle tõttu, et teismelised läbivad parasjagu üleminekuetappi, on nad ka igasugustele eluviisi ja keskkonna muutustele eriti vastuvõtlikud. Nende eraldumine perekonnast ja oma koha otsimine ühiskonnas peegeldub ka nende keelekasutuses. (Eckert 2003b: 390–391)

---

¹ Töös kasutatavas korpuses on esindatud noored vanuses 9–18 aastat.

Eesti noortekeelt on teaduslikult uuritud pigem vähe. Analüüsitud on slängi, võõrkeelseid laene ning koolisõnavara (nt Tender 1984, Loog 1991, Lehtpuu 2016). Samuti on uuritud näiteks intensiivistajate kasutust (Aasa 2022) ning täheldatud noortekeele inglisemõjulist hüperboolsust ja sagedast partiklite *nagu* ja *mingi* kasutust (Praagli 2022: 1021–1022). Andmed on samas näidanud, et kuigi inglise keelt esineb noorte keeles rohkem kui täiskasvanute omas, ei kohta seda siiski kuigi sageli: projekti „Teismeliste keel Eestis“ suulises korpuses on ingliskeelseid sõnu kõigest 3% (Vihman jt 2022: 306). Noored on oma keelekasutusest ka väga teadlikud ning varieerivad seda erinevates kontekstides (Praagli 2022: 1025).

Keelemuutuste vaatenurgast on eesti keeles noortekeele põhjal uuritud, kas teismeliste keelest on võimalik leida jälgi elatiivi ja allatiivi kui semantiliste käänete grammatiseerumisest. Tulemused erinesid varasemalt leitud ning täiskasvanutest rohkem kasutasid teismelised erinevates kombinatsioonides elatiivi, mis oli seega rohkem grammatiseerunud kui allatiiv. (Aigro, Vihman 2023: 297, 316–318)

1.2. Viitamine

Viitamine on keelevormi kasutamine mingi referendi tähistamiseks (Pajusalu 2017b: 566). Viidatav ehk referent võib olla ükskõik milline inimese jaoks mõtteline tervik, näiteks olend, asi, mõte või sündmus (Pajusalu jt 2020: 313). Eristatakse esmaviitamist, millega referent diskursusesse sisse tuuakse ja korduvviitamist, millega viidatakse juba tuntud referendile. Suhtlejate viitamisvõrgustikud peavad sarnanema, et kommunikatsioon toimiks. Viitamiseks kasutatakse tihti nimisõnafraase nagu *poiss*; *koheva valge kasukaga lammas*; *see mees*; *tema tuba* jne. (Pajusalu 2017b: 566) Eksofoorsel viitamisel viidatakse mittekeelelisele referendile, mis asub ümbritsevas ruumis, et kuulaja tähelepanu sellele juhtida (Diessel 1999: 6). Kõneleja asub sealjuures deiktilises nullpunktis ehk *mina-siin-praegu* punktis, mis tähendab, et teda ümbritsevateks referentideks loetakse kõiki tema ümber ruumis ja ajas asuvaid referente (Pajusalu 2009: 184). Endofoorselt viidatakse varem teksti sees mainitud, diskursuse või varasema ühise kogemusega seotud referendile (Diessel 1999: 6). Anafoorne viitamine tähendab, et viidatakse eelnevalt mainitud referendile, katafoorne aga, et viidatakse

edaspidi mainitavale referendile. Nende puhul on tegemist endofoorse viitamise alaliikidega. (Pajusalu 2017b: 567)

1.2.1. Demonstratiivid

Üks olulisi viitevahendeid on demonstratiivpronoomenid ja demonstratiivadverbid, mida tihti nimetatakse koondnimega demonstratiivid. Demonstratiive kasutatakse, et kuulaja tähelepanu referendile suunata, eksofoorsel viitamisel tehakse seda tihti koos žestiga. Lisaks aitavad demonstratiivid meeles pidada eelnevalt diskursuses osalenud referente ning viidata jagatud teadmistele. Kõigis keeltes on demonstratiive, millega viidatakse lähedal asuvatele referentidele ning demonstratiive, millega viidatakse kaugemal asuvatele referentidele. (Diessel 1999: 2)

Eesti keeles on demonstratiivpronoomeniteks *see*, millele oma töös keskendun, ning *too*. Nende abil viidatakse ükskõik millisele referendile, näiteks olenditele (*Vaata kassi, kui kõrgele too hüppab*), esemetele (*See meeldib mulle väga*), aga ka ajavahemikele (*Mõtlesin oma aasta üle, selles toimus väga palju*). Demonstratiivadverbid on *siia*, *siin*, *siit* ja *sinna*, *seal*, *sealt* ning neid kasutatakse kohareferentidele viitamiseks (*Siin on päris jahe*), aga ka aja tähistamiseks (*Siiani mul probleeme pole olnud*). (Pajusalu 2017b: 571–572)

1.2.2. Määratlemine

Demonstratiivi üks funktsioone on ka määratlemine. Määratlejad on asesõnalised lisandid, mis annavad informatsiooni oma põhja referendi kohta (Pajusalu 2017a: 382). Renate Pajusalu (2017a: 382) kirjeldab määratleja funktsiooni järgmiselt: „Määratlejad seovad nimisõna fraasi varasema teksti referentidega või näitavad, et referent on tuvastatav vestluse toimumise ajal ja kohas. Määratlejad toimivad seega eelkõige viitesuhete ja/või referentide hulga väljendajana.“ Määratlejatena kasutatakse lisaks indefiniitpronoomenitele (*üks; mingi*), kvantorpronoomenitele (*mitmed; kõik*), interrogatiiv-relatiivpronoomenitele (*milline; missugune*) ja refleksiivpronoomenitele (*oma; enda*), demonstratiivadverbidele (*siia; seal*) ka demonstratiivpronoomeneid. Määratlejad on fraasis esimesel kohal ning ühilduvad põhjaga, välja arvatud mõned erandid. (Pajusalu 2017a: 382–383) Määratlejaga fraasid on näiteks *mingi tütarlaps; oma kena maja; seal veidras filmis; see punane tuba*.

Määratlejad võivad olla kas definiitsed (referent on tuttav varasemast kõnest või kõnesituatsioonist) või indefiniitsed (referent ei ole tuvastatav). Demonstratiivpronoomeneid kasutatakse definiitse määratlejana. (Pajusalu 2017a: 383–384)

Artikkel on paljudes maailma keeltes esinev liik määratlejaid, mis erineb teistest määratlejatest selle poolest, et artikli semantiline sisu on minimaalne, andes infot vaid ühe ühilduva nimisõna aspekti (nt definiitsus) kohta, samas kui teistel määratlejal on ka muid kõrvaltähendusi. Lisaks on artikkel fonoloogiliselt nõrk, võides olla eraldi sõna, aga ka afiks. Artikkel on keeltes, kus see esineb, nimisõnafraasi kohustuslik element ning sellel on oma kindel roll. (Lyons 1999: 34–36)

1.2.3. Demonstratiivi grammatiseerumine artikliks

Grammatiseerumise teooria uurib seda, kuidas keele leksikaalsed üksused muutuvad grammatilisteks vahenditeks. Leksikaalseid üksusi võib nimetada ka sisusõnadeks, mis kirjeldavad referenti, ning grammatilisi vahendeid funktsioonisõnadeks, mis väljendavad sisusõnade omavahelisi suhteid. Üleminek esimesest rühmast teise ongi grammatiseerumine. Selline muutumine ei ole järsk, vaid toimub väikeste etappidena ja üle pika aja. (Hopper, Traugott 2003: 1, 3, 6)

Greenbergi (1978: 61–62, 69) järgi on demonstratiivi grammatiseerumisel definiitseks artikliks kolm astet. Astmed pole üheselt määratavad, mõni keel on oma astmesse alles jõudnud, samas kui teine on sellest juba väljumas. Astmel null on tegemist lihtsalt demonstratiiviga. Astmele üks jõudes hakatakse demonstratiivi kasutama referendi tuntuse näitamiseks. Samal ajal kasutatakse demonstratiivi ka oma algses tähenduses. Teisel astmel hakatakse artiklit kasutama ka ebaspetsiifilise definiitsuse näitamiseks, mis tähendab, et kõneleja peab silmas konkreetset referenti, mille täpne sisu pole teada. Kolmandal astmel on artikkel aga kaotanud oma definiitsust või spetsiifilisust näitava tähenduse ning muutunud lihtsalt grammatiliseks nimisõna markeriks.

Holger Diessel (1999: 109–113) kirjutab, et demonstratiivi esmaseks põhikasutuseks on eksofoorne viitamine ning grammatiseerumise tulemusel on tekkinud ka endofoorsed ning grammatilised kasutused. Ta väidab, et demonstratiive, mis hakkavad artikliks

grammatiseeruma, kasutatakse kõigepealt sisu poolest üllatavate või muudmoodi eriliste tagasiviitavate nimisõnafraaside esile toomiseks. Järgmiseks laieneb kasutus kõigile kõnes eelnevalt mainitud referentidele ning demonstratiivide deiktiline funktsioon kaob. Ta lisab, et muutuda ja kahaneda võib ka demonstratiivi vorm, näiteks fonoloogiliselt (hääldus pole enam nii täpne) või morfoloogiliselt (võib muutuda seotud morfeemiks). (Diessel 1999: 128–129)

John A. Hawkins (2004) toob välja demonstratiivi semantilise ja pragmaatilise muutumise neli astet. Esimesel astmel kaob vahetegemine selle osas, kas referent, millele demonstratiiviga viidatakse, on kõnelejale lähedal või temast kaugel. Referenti võib talle demonstratiiviga viidates esile tuua kogu ümbritsevast keskkonnast ja eelnevast kõnelejal meeles olevast kõnest (*Have you read the book on the table?*). Seega on esimeses astmes võimalik ainult eksofooriline ja anafooriline viitamine. (Hawkins 2004: 84)

Teises astmes laieneb demonstratiiviga referendi esile toomise võimalus ka situatsioonidele, mis on suuremad ja abstraktsemad kui kõneleja vaateväli või eelnevalt räägitu, näiteks poliitikas toimuv (*the king has abdicated*). Lisaks anafoorilisele viitamisele võib nüüd viidata ka referentidele, mis on definiitsed üldisel teadmisel põhinevate seoste kaudu, mitte varasema mainimise tõttu, näiteks uks võib olla definiitne selle tõttu, et varem on mainitud maja ning on teada, et uks on maja osa. (Hawkins 2004: 85)

Kolmandal astmel on demonstratiiviga viitamise roll näidata, et referent on osa mingist üldisest situatsioonist (*the lion is a mammal*). Referent ei pea olema kõnelejale kindlasti mälus või situatsioonis ligipääsetav (*accessible*), vaid võib olla geneeriline. (Hawkins 2004: 85)

Neljandal astmel saab definiitse artiklina kasutatava demonstratiiviga teatud juhtudel viidata ka indefiniitsele referendile, seega ei näita demonstratiiv enam erilisust või kuuluvust, vaid lihtsalt referendi olemasolu. Igal astmel on võimalik eelmiste astmete kasutus, artiklina kasutamine muutub lihtsalt sagedasemaks, kuna seda kasutatakse järjest rohkemates situatsioonides. (Hawkins 2004: 85–86)

Bernd Heine ja Tania Kuteva (2006) kirjutavad demonstratiivide muutumisest artikliteks erinevates Euroopa keeltes. Nad kasutavad grammatiseerumise teooriat ja näitavad, kuidas selle abil mudeldada demonstratiivide muutumist artiklikuks (Heine, Kuteva 2006: 108). Nad väidavad, et Lääne-Euroopa keeltes on definiitsed artiklid kõrgel grammatiseerumise astmel ning Ida-Euroopas madalamal, Ida-Euroopa moodustab justkui üleminekuala artiklitega keeltelt artikliteta keeltele. Nende arvates on oluline roll olnud keelekontaktil germaani ja romaani keeltega, mille tõttu on lõunapoolsemas Ida-Euroopas rohkem artiklilaadset demonstratiivi kasutatud kui põhjapoolsemas. (Heine, Kuteva 2006: 110, 112)

Poola keelt on uurinud Artur Bartnik (2015: 14–17). Ta leiab, et poola keele demonstratiivi *ten* potentsiaalsele artiklikuks muutumisele viitab see, et seda kasutatakse palju suulises keeles ning assotsiatsiivse anafoorina, mis tähendab, et referenti mainitakse küll esimest korda, kuid see seostub eelnevalt mainitud referendiga, sarnaselt eesti keelele näiteks *Maal tehti sõnnikutalgud, see hais oli kohutav*). Lisaks leidub demonstratiivi possessiivsetes nimisõnafraasides, mida on võimalik seostada vana-inglise keele sarnase definiitse artikli kasutusega. Samas võib mõnes kontekstis tegemist olla lihtsalt kohahoidja või väidetust distantse hoidmisega.

Soome keele kohta on uurimuse teinud Ritva Laury (1997), kes leiab, et soome keele *se* on artiklikis grammatiseerumas. Ta väidab, et kõigis keeltes ei kasutatagi artikleid ühtemoodi ja see, et *se*-kasutus ei vasta näiteks inglise keele *the* kasutusele, ei tähenda, et tegemist ei võiks olla artikliga. Samuti esineb keeles stilistilist varieerumist. (Laury 1997: 252–253) Lisaks leiab ta, et *se* on mingites kontekstides kohustuslik, näiteks saab sellega näidata episteemilisust. See tähendab, et kui *se* lisada nimisõnafraasile, näitab see kõrgemat tõenäosushinnangut ehk kindlust nimisõnafraasiga esitatud referendi ja selle konteksti suhtes. Kui *se* lisamata jätta, näitab see omakorda kõneleja ebakindlust referendi olemasolu ja seoste osas. (Laury 1997: 253–255) Laury (1997: 256–257) toob oma väite kinnituseks välja veel selle, et demonstratiivi *se* saab kasutada ka esimest korda mainitavate nimisõnade ees, mis ainult konkreetse olukorraga seostuvad, samuti selle, et *se* kasutatakse üldiste kategooriate ees nagu *vesi*. Demonstratiivi *se* kasutatakse soome keeles rohkem kui artikliteta keeltes tavaliselt, eriti palju kasutavad seda noored (Laury 1997: 260).

1.2.4. Varasemad uurimused eesti keele kohta

Samuti 27 aastat tagasi on eesti keeles esinevat demonstratiivi *see* artiklina kasutust uurinud Renate Pajusalu (1997), kes võttis oma uuringus aluseks erinevad suulised vestlused. Ta toob välja, et demonstratiivi kasutatakse viitamaks eelnevalt mainitud referendile ning selle funktsioon on kuulajale oma jutt arusaadavaks muuta. Sellise viitamise alaliikideks on enda või kellegi teise tsiteerimine, hüperonüümiga viitamine (*see asi*) ning parafraaseerimine (*sellele algsele mõttele*). (Pajusalu 1997: 150–156) Samuti võidakse demonstratiivi *see* kasutada viitamaks üldtuntud teadmises olevatele referentidele (*Kas sa seda „Tõde ja õigust“ juba lugesid?*), samas võib *see* olla märk kõhklusest (*Vaata, see, tead küll, see loki juustega poiss*) (Pajusalu 1997: 156–157). Lisaks laiendatakse *see*-fraasi relatiiv- või komplementlausetega ning väga tihti just suulises kõnes, kirjalikus tekstis jäetakse *see* sageli fraasi eest ära (Pajusalu 1997: 160). Relatiivlause, mis laiendab *see*-fraasi, aitab üldjuhul referenti tuvastada (Erelt 2017: 738). Viimaks on viitamine referendile, mida pole jutu sees mainitud ning mis pole ka üldtuntud teadmine. Sel juhul mõistab kuulaja, et referent on järelikult kõneleja jaoks definiitne ning kõnelejal jääb võimalus hiljem öeldut täpsustada. (Pajusalu 1997: 161–162)

Artikliks kujunemisele võib viidata just kasutus, milles *see* märgib referendi tuvastatavust (Pajusalu 1997: 173).

Heete Sahkai (2003: 138, 143) on oma uurimuses väitnud, et demonstratiivide kasutuse näol on tegemist topeldamisega. See tähendab, et demonstratiiv on lauses oma tavalises positsioonis, samas kui nimisõnafraas on fookuse positsioonis. Tegemist on juhuga, kus demonstratiiv ja nimisõnafraas viitavad kaks korda samale referendile. Siin tuleb arvestada sellega, et ka see uurimus on üle 20 aasta vana, mis tähendab, et keel võib olla vahepeal muutunud. Sahkai (2003: 125–126) arvates ei ole demonstratiivil *see* artikli funktsiooni, sest *see* ei vasta artikli definitsioonile ei formaalselt ega semantiliselt. *See* on esiteks markeeritud, mis tähendab, et seda sisaldavad fraasid on markeeritumad kui ilma selleta fraasid, artikkel aga nii ei toimi. Lisaks ei pea nimisõnu demonstratiiviga kombineerima, et need lauses süntaktiliselt nimisõnafraasina toimiksid nagu artiklite puhul ehk demonstratiivid pole kohustuslikud. Samuti võib tekkida tsirkulaarsus, kui semantilist definiitsust demonstratiiviga siduda. See tähendab, et nimisõnafraasi peetakse definiitseks, kuna see sisaldab demonstratiivi ning demonstratiivi peetakse artikliks, sest see esineb definiitsetes nimisõnafraasides.

Leelo Keevallik (2010: 170–172) aga leiab, et demonstratiivi *see* kasutatakse muuhulgas ka kohahoidjana, mis esineb, kui kõneleja kõhkleb selles, mida järgmisena öelda või on tegemist tundliku teemaga. Samas kasutab kõneleja demonstratiivi ka selleks, et valmistada kuulajat ette uueks teemaks või nime mainimisel, et kuulajal oleks kognitiivselt lihtsam kõnet jälgida.

Helen Hint jt (2017: 67) uurisid võrdlevalt eesti ja soome keele määratlejaid eesmärgiga teada saada, kas neid kasutatakse sama palju ning sarnastes kontekstides ja kas määratlejate kasutust mõjutavad tegurid on keeltes sarnased või erinevad. Kuigi määratleja pole eesti ega soome keeles artikkel, on sellel oluline roll definiitsuse märkimisel (Hint jt 2017: 71). Meetodina kasutati narratiivikatset ning osalejad olid täiskasvanud (Hint jt 2017: 73). Kuigi määratlejaga nimisõnafraase kasutati vähem kui määratlejata nimisõnafraase, leiti, et eesti keeles kasutati määratlejat ligi 30% juhtudest, mil määratleja fraasiga süntaktiliselt sobinud oleks. See näitab, et määratleja kasutus pole juhuslik. (Hint jt 2017: 79) Definiitsed fraasid, milles kasutati sõna *see* olid need, milles

viidatavale referendile oli varem viidatud. Sellised fraasid olid lauses pigem kas subjektid või objektid. Lisaks leiti, et kõige rohkem kasutasid määratlejaid osalejad vanuses 27-34. (Hint jt 2017: 81–82) Sarnaseid tulemusi andis Hindi jt (2020: 43) uurimus, milles võrreldi eesti, soome ja vene keele asesõnadega viitamist, meetodiks oli samuti narratiivikatse. Määratlejaga definiitseid nimisõnafraase kasutati viitamiseks kõige vähem, kuid eesti keele protsent oli siiski 17,3%, lähedale jõudis soome keel 14,4%, vene keeles oli protsent vaid 7,9% (Hint jt 2020: 49).

Demonstratiivide abil viitamist on uurinud ka Renate Pajusalu jt (2020: 318–320, 323), kes lasid katsealustel kirjeldada end ümbritsevat ruumi või jutustada piltide põhjal lugu. Ruumilise katse tulemustena selgus, et määratlejaga nimisõnafraase kasutati 31% kordadest ning et demonstratiivi *see* kasutati neil kordadel 66% juhtudest. Paljudel juhtudel kasutati mitut demonstratiivi korraga ning autorid arutlesid, kas demonstratiivi puhul on siin tegemist lisandi, topeldamise või kohahoidjaga. Narratiivses katses kasutati demonstratiive aga vähem, 14% juhtudest, kõige sagedasem oli endiselt *see*, mida sisaldav nimisõnafraas viitas definiitsele referendile.

2. Materjal ja meetod

Töös kasutasin 2020. aastal alguse saanud Tartu ülikooli projekti „Teismeliste keel Eestis“ (TeKE) käigus valminud suulise kõne korpust (Vihman jt 2023). Projektis osalenud keelejuhte oli kokku 131 ning nende vanusevahemikuks 9–18 aastat, kõige rohkem oli 16–17aastaseid. Suuremalt olid esindatud tüdrukud. Keelejuhid olid pärit üheteistkümnest Eesti maakonnast. (Mandel jt 2022: 18)

Suulise kõne korpus koosneb 97 tunnist noorte endi salvestatud vestlustest. Vestluses osales korruga kaks-kolm inimest. (Mandel jt 2022: 19) Kõik nimed on asendatud pseudonüümidega. Töös kasutasin suulise keele korpuse lemmade bigrammide sagedusloendit (Maarja-Liisa Pilviku koostatud) ning lihttekstina transkriptsioone.

Kõigepealt leidsin TeKE suulise keele morfoloogiliselt märgendatud korpuse lemmade bigrammide sagedusloendi põhjal kümme kõige sagedasemat demonstratiiviga *see* samas fraasis esinevat nimisõna. Selleks kasutasin programmi Excel, filtreerides lemma ja sõnaliigi põhjal välja *see* + nimisõna. Sellise otsingu tegin, et piirata töö mahtu, aga saada *see*-fraasidele ka konteksti, uurides, kui palju need esinevad just sõnaga *see* võrreldes teiste sõnadega. Lisaks soovisin näha, kui sage *see*-kasutus on. Leitud andmete põhjal otsisingi, milliste teiste sõnadega peale *see* kümme leitud nimisõna nimisõnafraasides veel koos esinesid. Selleks filtreerisin sõnaliikide järgi välja sõnad, mis saavad nimisõnafraasis olla. Tulemuste järgi arvutasin protsendiliselt, kui sageli vastav nimisõna just demonstratiiviga *see* esines, ümardades protsendid ühe kümnendikuni.

Et uurida *see* funktsiooni nimisõnafraasides, võtsin kümme sagedasemat *see*-nimisõnafraasi ning valisin igaühe kohta 50 näidet koos kontekstiga paremal ja vasakul. Selleks kasutasin Sketch Engine’it, kus lõin kaks ligikaudu võrdset TeKE suulise kõne lihtteksti korpust (kuna lihttekstifaile oli üle 100, ei saanud Sketch Engine’i mahupiirangu tõttu neid ühte korpusesse panna). Korpustest otsisin näited välja CQL-otsingu abil, kasutades lemmasid: `[lemma=“see“][lemma=“xxx“]`. Leitud näidetest võtsin mõlemast korpusest 25 näite suuruse juhusliku valimi, kasutades Sketch Engine’i funktsiooni *Get a random sample*.

Valimid laadisin alla ning märgendasin neid programmis Excel. Lõin tabeli, kus märgendasin viit tunnust: relatiiv- või komplementlause seotust *see*-nimisõnafraasiga, nimisõnafraasi eksofoorsust, endofoorsust, abstraktsust ning vormi (kääne ja arv). Tunnuse olemasolu märkis tabelis 1 ja puudumist 0. Eksofoorseks märkisin fraasi juhul, kui see viitas kõnelejaid ümbritsevas ruumis olevale füüsilisele mittekeelisele referendile, näiteks inimesele või objektile. Endofoorne fraas pidi aga viitama kõnelejatele ühiselt varasemast tuttavale referendile. See tähendab, et referenti oli varasemas kõnes mainitud, see oli seotud diskursusega või mõlemale kõnelejale tuttav tänu jagatud kogemusele. Abstraktseks märkisin kõik fraasid, mis viitasid mittefüüsilisele referendile. Abstraktsust ma iga fraasi juures ei käsitle, sest see seostus siiski pigem sõna enda tähenduse, mitte demonstratiivi kasutusega.

Siiski ei saanud ma enda valitud meetodi tõttu välistada sõnapaare, mis koosnevad sõnast *see* ja nimisõnast, kuid viitavad kahele referendile, näiteks *selle nimi*, *sellest pilti*. Need paarid välistasin hiljem märgendades, mistõttu on analüüsitavate fraaside hulk suurel osal juhtudest jäänud alla 50.

3. Tulemused

3.1. Kõige sagedasemad *see*-fraasid

Kõige sagedamini esinesid koos demonstratiiviga *see* samas nimisõnafraasis järgmised nimisõnad (tabel 1). Sõnad on sageduse järjekorras selle järgi, kui mitmel korral nad demonstratiiviga *see* esinesid. Tabeli teises veerus on näha, kui palju sõna terves korpus esines ning kolmandas veerus, kui mitmel korral sama sõna esines koos sõnaga *see*. Kõigil juhtudel, välja arvatud sõnade *aeg* ja *asi* puhul (kus *see* oli teisel kohal), oli *see* kõige sagedasem nimisõnaga samas fraasis esinev sõna.

Tabel 1. Valitud nimisõnade esinemine korpus üldiselt ja *see*-fraasis

Nimisõna	Esinemissagedus kogu korpus	Esinemine fraasis koos sõnaga <i>see</i>
mõte	558	245 (43,9%)
asi	2342	226 (9,6%)
aasta	888	170 (19,1%)
pilt	699	146 (20,9%)
aeg	1620	102 (6,3%)
inimene	1004	91 (9,1%)
nimi	456	77 (16,9%)
mäng	401	70 (17,5%)
laul	228	64 (28,1%)
vend	345	63 (18,3%)

On näha, et kuigi *see* on kõige populaarsem lisand nimisõnale, jääb selle kasutus siiski alla poole juhtudest, ainult kolm nimisõna olid sõnaga *see* samas fraasis rohkem kui 20% kordadest. Tulemuste analüüsil tuleb arvestada ka minu meetodi piiratusega, mis tähendab, et mul ei olnud võimalik välistada sõnapaare, mis viitavad kahele referendile (nt *selle nimi*) ning see on mõjutanud vähemal või suuremal määral tabelis nähtavat koosinemise protsenti. Lisaks sõltub koosinemine ka iga nimisõna sisust ja kasutusviisist, samuti TeKE suulise korpus iseloomust ning salvestiste situatsioonist. Lähemalt analüüsisin iga fraasi kohta valitud näiteid eraldi järgmises peatükis.

Valitud sõnadega *see*-fraasid, mis on sarnase profiiliga ning seetõttu ka käituvad sarnaselt, on jaotatud rühmadesse:

- elutud referendid ehk *see pilt, see mäng, see asi, see laul*;
- ajalised referendid ehk *see aasta, see aeg*;
- inimreferendid ehk *see vend, see inimene*;
- abstraktsed referendid ehk *see mõte, see nimi*.

Täpsemad andmed kõigi fraaside kohta on näha järgnevas ülevaatlikus tabelis (tabel 2). Kolmandas veerus on näha, kui palju näiteid viiekümnest ma analüüsida sain (osa näiteid tuli ebasobivuse tõttu välistada). Samuti näeb tabelist, kui suurel protsendil esines iga fraasi puhul ainsust või mitmust, mitmel korral endofoorsust, eksofoorsust või mõlemat (juhul, kui tekstisiselt viidati referendile, mille suhtes kõneleja deiktisises nullpunktis viibis), kui palju oli konkreetseid ja abstraktseid referente ning mitmel korral oli fraasi laiendatud kõrvallausega.

Tabel 2. Ülevaade sõnaga *see* esinevate fraaside kasutusest

rühm	fraas	N	ainsuse/mitmuse osakaal protsentides	viitamine (endo-/ekso-/mõlemad)	konkreetne/abstraktne referent	kõrval-lause fraasil
elutud referendid	<i>see pilt</i>	47	81/19	14/19/14	46/1	4
	<i>see mäng</i>	49	86/14	37/0/12	0/49	4
	<i>see asi</i>	50	60/40	43/5/2	24/26	7
	<i>see laul</i>	49	98/2	45/0/4	0/49	1
ajalised referendid	<i>see aasta</i>	49	98/2	4/1/44	0/49	0
	<i>see aeg</i>	45	98/2	45/0/0	0/45	10
inim-referendid	<i>see vend</i>	48	69/31	41/2/5	48/0	4
	<i>see inimene</i>	46	59/41	46/0/0	38/8	22
abstraktsed referendid	<i>see mõte</i>	49	100/0	49/0/0	0/49	28
	<i>see nimi</i>	14	50/50	12/1/1	0/14	0
	KOKKU	446		336/28/82	156/290	80

3.2. Fraaside profiilid

Iga fraasi kohta valisin 50 juhuslikku näidet ning järgnevalt välja toodud arvud lähtuvad sellest valimist. Välja on arvatud näited, mis valimisse ei sobinud ning selle tõttu on mõned valimid jäänud viiekümnest pisut väiksemaks.

3.2.1. Elutud referendid

Selle rühma fraase ühendab tähenduslikult see, et tegemist on elututele entiteetidele viitavate fraasidega. *Pildid, mängud ja laulud* olid väga sagedaseks vestlusteemaks ning peamiselt viidati neile endofoorselt, kuid sageli olid referendid ka kõnelejatega samas ruumis ehk neid näiteks mängiti või vaadati vestluse ajal. Selle tõttu on nende fraaside puhul näha sagedast samaaegset ekso- ja endofoorilist viitamist, eriti fraasi *see pilt* juures. Samamoodi võis ruumis samaaegselt olla referent, millele viidati fraasiga *see asi*, kuid rohkem on sellel fraasil tähenduslikult ühist *lauluga*, sest ka *asi* võis tähistada abstraktset referenti.

3.2.1.1. See pilt

Fraasi *see pilt* kohta analüüsisin 47 näidet, millest 14 olid endofoorsed, 19 eksofoorsed ning 14 nii endo- kui eksofoorsed, mis tähendas seda, et pildile viidati teksti sees ning see oli ühtlasi kõnelejatega samas ruumis.

Eksofoorseid viitamisi oli 19. Demonstratiivi *see* sisaldav nimisõnafraas osutas pildile, millest kõneleja rääkida tahab. Näites 1 viitab B pildile esimest korda ning kontekstist on aru saada, et pilt on kõnelejate ees.

(1) A: *sina tuled ka minu photo dump'i ma panen sinust ka pildi* (T, 15)²

B: *see oleks kindlasti see pilt* (T, 13)

A: *oi jumal @³see on mingi täiesti suvaline inimene ma ei@*

Endofoorseid viitamisi, mis ei olnud komplement- või relatiivlausega seotud, oli vähem ehk üheksa. Viidati piltidele, mida mõlemad kõnelejad näinud olid või mida üks

---

² Kõnelejate andmed: T tähistab tüdrukut, P poissi, järgneb vanus

³ Märki @ vahel olevad laused on kõneldud naerdes.

kõnelejatest kirjeldanud oli. Järgnevas näites (2) kirjeldab A olukorda, mitte pilti, kuid siis meenub talle, et tal on sellest situatsioonist ka pilt olemas.

(2) A: *vastu elutoa seina oli reaalselt vann läbi pandud lihtsalt sest et see ei mahtunud ja seal oli kapp ette pandud ja kapisein oli maha võetud ja siis see vannioots oli nagu kapi sees* (T, 14)

B: *@mi-@ %naer% @mida@* (T, 14)

A: *@mul reaalselt@ @oota ma vaatan kas ma leian oma ema@ Instast[Instagramist] selle pildi üles*

Sõna *see* kasutus seob uue referendi ehk *pildi* eelnevalt kirjeldatud situatsiooniga ning näitab, et pilt, millest kõneleja räägib, on tema jaoks definiitne. Siin väljendab *see* definiitsust, kuigi referenti pole varem otseselt mainitud.

Neljateistkümmel juhul eksisteerisid endofoorne ja eksofoorne viitamine koos, sest kõnelejad rääkisid pildist, millest enne oli juttu olnud ning mis endiselt ruumis oli. Sellise viitamise määramisega oli raskusi, kuna videot kõnelejatest polnud, kuid seda, et referent kõnelejatega samas ruumis oli, oli võimalik mõnedel juhtudel kontekstist järeldada. Näites 3 on näha, kuidas A kõigepealt pildil näha olevale viitab (*ma näen nii halb välja*), millest järeldub, et pilt on kõnelejate ees.

(3) A: *@ma näen nii halb välja@* (T, 13)

B: *@sa oleks nagu mingi kummitust näinud@ või siis m-* (T, 15)

A: *@sulle meeldis see pilt vä[või]@*

B: *@oo jaa@*

A: *@ma olen ju lammas@*

Pärast pildi sisule tähelepanu juhtimist viitab ta pildile tagasi, ning sõna *see* funktsioon on anda teada, et räägitakse just pildist, millest enne juttu oli, mitte üleüldiselt piltidest. Siin on sõnal *see* tagasiviitav ja määratlev funktsioon, millega liitub eksofoorsus.

Relatiiv- või komplementlausega viitamisi oli fraasi *see pilt* puhul vaid neli. Nendes lausetes oli demonstratiivi *see* ülesanne anda kuulajale teada, et kõneleja räägib konkreetsest pildist, mille sisu ta kohe täpsustama hakkab. Näites 4 tahab A saada kõnelejalt B tagasisidet pildi kohta, mis talle endale tuttav on, kuid B-le ei pruugi olla.

(4) A: *kas sa oled näinud seda pilti kus olen mina Leo ja Torim* (T, 13)

B: *mkm* (T, 15)

A: *kus me tulime veest välja*

See tähistab siin seda, et kõneleja ei räägi ükskõik millisest pildist, kus tema, Leo ja Torim peal on, vaid ühest spetsiifilisest pildist. See tuleb välja sellest, kui ta B vastuse peale pilti edasi täpsustab, kasutades jällegi relatiivlauset.

3.2.1.2. *See mäng*

Fraasi *see mäng* kasutati tihtipeale arvutimängudele viitamiseks ning mõnikord oli tegu mänguga, mida kõnelejad parasjagu mängisid. Analüüsisin 49 näidet, millest 37 olid endofoorsed ning 12 endo- ja eksofoorsed selle tõttu, et tekstisiseselt viidati mängule, mida tegelikult parajasti mängiti. Ühtegi ainult eksofoorset näidet minu valimisse ei sattunud.

Endofoorsed viitamisid, mis ei olnud relatiiv- või komplementlausega seotud, viitasid mängudele, mida oli varem mainitud, aga ka mängudele, mis olid seotud varasema jutuga. Näites 5 ei räägi kõneleja enne mängudest, vaid jutt käib noorskautide ürituselt saadud rinnamärkidest, mis saadi hoopis filmide, mitte mängude tegemise eest.

(5) A: *noorskautide (selle)⁴hundu asi mäletad küll vaata kus me pidime film- (.) te-
(...) tegelt[tegelikult] pidime minema sinna ja siis neid mängu tegema aga kuna
me ei saanud minna sinna (...) siis (.) me pidime vaata mäletad pidime tegema
neid filme* (T, 14)

Sõnaga *neid* sõna *mänge* ees viitab kõneleja, et tegemist on konkreetsete mängudega, mida kuulaja peaks teadma, sest varasemast kontekstist tuleb välja, et kuulaja kas osales samal üritusel või on selle sisust teadlik (*noorskautide (selle) hundu asi mäletad küll vaata*). Siin on tegemist definiitsusega, mis põhineb jagatud teadmistel ning mida võib pidada määratlemiseks ja artiklilaadsuseks, sest viidatakse mainitud referendile tagasi ning näidatakse selle tuvastatavust.

---

⁴ Sulud teksti ümber viitavad sellele, et transkribeerija ei olnud kindel, mis sõna(de)ga tegu oli.

Juhud, kus ekso- ja endofoorsed viitamised koos esinesid, viitasid mängudele, mida kõnelejad parajasti mängisid. Seega pole jällegi võimalik eristada, kas kõneleja viitab mängule kui referendile, mis on temaga samas ruumis või millest ta varem rääkis. Näites 6 seletab A B-le, kuidas üht mängu mängida.

(6) A: (*vaata*) *siin saab niimoodi vaadata et sii- niipidi aga sa pead lihtsalt ära keerama nii et see on nüüdsest A ja see on B see on Y ja see on X* (T, 13)

B: *okei* (T, 13)

A: *mhmh ja niipidi*

B: *mismoodi see mäng käib*

A: *see on põhimõtteliselt sa pead asju võtma ja siis selle autosse viima*

B küsib täpsustava küsimuse (*mismoodi see mäng käib*) ning viitab mängule fraasiga *see mäng*, rõhutades, et tegemist on nii A kui B jaoks tuntud referendiga ning et just sellest mängust käib vestlus. Samas võib B siin viidata kõnelejate ees olevale mängule. *See* märgib siinjuhul ka definiitsust, kuid siin on raske eristada, kas tegemist on sõna peamise funktsiooniga või mitte, kuna viites sisaldub ka eksofoorsus.

Fraasi *see mäng* esines komplement- või relatiivlausega neli korda, neist üks näide oli komplementlausega. Kõik viitamised olid endofoorsed. Järgnevas näites (7) tundub, et A otsib vajalikku sõna või fraasi, mida ta tahaks öelda, sest ta kasutab sõna *see* kaks korda. Siin võib sõnal *see* olla kohahoidja funktsioon, aga ka teksti sees edasiviitamise funktsioon.

(7) A: *a ma ei saa aru mis selle nagu esimese mängu point oli kas see oligi see et me nagu õpiks (...) rohkem mingi kus teised käinud on vä[või]* (T, 15)

B: *@sama@* (T, 14)

A: *või mingi kui @kaugel keegi koolist elab@*

B: *ma ei tea*

A: *või nagu kas see (...) see mäng kus me pidime kõik kuskile lina peale ära mahtuma kas see oli siuke[sihuke] nagu koostöö*

3.2.1.3. *See asi*

Fraasiga *see asi* tähistati nii abstraktseid kui konkreetseid referente. See tuleneb sõna *asi* mitmetähenduslikkusest, sõna võib tähistada nii füüsilist objekti kui ka olukorda, sündmust või näiteks referenti, kelle nimetamiseks ei leita parasjagu sobivat sõna. Analüüsisin kõiki 50 näidet, millest 43 olid endofoorsed, viis eksofoorsed ning kaks endo- ja eksofoorsed.

Eksofoorsete viitamiste puhul oli demonstratiivi *see* vaja selleks, et näidata, millisest ruumis olevast referendist täpsemalt jutt käib. Näites 8 viitab kõneleja A fraasiga *selle asjaga* vestluse salvestamiseks kasutatavale diktofonile, aga ei leia ilmselt õiget sõna ning määratleb selle kui *asja*, *selle* on vajalik näitamaks, millest täpsemalt jutt käib, sest *asi* võib viidata peaaegu ükskõik millisele ruumis olevale referendile. Samas võib siin viitamisega kaasneda ka žest, mis veelgi kuulaja tähelepanu suunata aitab.

- (8) A: *mingi nagu that is so (...) ⁵ (-) ⁶ a ma veits[veidi] kolistan **selle asjaga** (-) (...)*
sorry (T, 16)
B: *m kahju sust* (T, 16)

Endofoorselt viidati referentidele, mida oli varem teksti sees mainitud. Demonstratiivi *see* funktsioon oli teada anda, et räägitakse just sellest referendist, kellest või millest enne juttu oli. Näites 9 tähistab *asi* abstraktset referenti, olukorda, millesse kõnelejad olid pandud ehk kõrgushüppe tegemine lihtsalt õue minemise asemel. Kuigi *see* märgib ka definiitsust, viitab kõneleja peamiselt anafoorselt teksti varasemale osale.

- (9) A: *mäletad siis kui ma olin (.) e õpsi[õpetaja] peale vihane et ä m ta ei viinud meid õu- (...) ä ta ei viinud meid õue vaid ta pani meid kõrgushüpet tegema* (T, 12)
B: *jaa (...) mulle sobis **see asi*** (T, 12)

Kui referenti täpsustati pärast, oli *see*-kasutuse eesmärgiks kuulajale ennetavalt edasi anda, et räägitakse konkreetsest referendist. Järgneva näite (10) puhul võis tegu olla ka

⁵ Sulgudes punktid tähistavad pausi: (...) on pikk paus, (.) on lühike paus.

⁶ Sulgudes mõttekriips tähistab seda, et transkribeerija ei saanud sõna(de)st aru: (-) ei saanud aru ühest sõnast, (--) rohkem kui ühest sõnast.

õige sõna otsimisega, kus A ei osanud TeKE projekti jaoks tehtavat vestlust kuidagi nimetada.

(10) A: *me (.) teeme siis tiktokke[_TikTok'e_] me (.) teeme praegu seda asja seda rääkimisasja jah* (T, 11)

Järgnevas näites (11) räägib kõneleja halvaks muutunud suhte olukorrast, viidates sellele kui abstraktsele referendile fraasiga *sellel asjal*.

(11) A: *nagu siin nad juba mingi aeg tülitsevad ja siis ütles ka et sellel asjal pole enam mõtet vaata* (T, 16)

Suhtele oli ka eelnevalt viidatud kui *asjale* (*kas su õde andis nagu mingil moel teada et nagu asjaga on pekkis*). Seega on näites tegu tagasiviitega eelnevalt mainitud referendile, see näitab, et endiselt on juttu samast referendist.

Ekso- ja endofoorsete viitamiste puhul viidati referendile, mida oli varem teksti sees mainitud, kuid mille suhtes viibiti deiktilises nullpunktis. Näites 12 mängivad vestlejad arvutimängu ja arutavad referente, mida nad parasjagu enda ees näevad.

(12) A: *kuidas need asjad sinna üldse mahtuma peaksid* (T, 13)

B: *ma ei tea* (T, 13)

A: *sa sa sina oled see kes viskab mingi tuuste siia iga-*

B: *kuidagi me mõlemad ma unustasin et siin on klaver*

A: *kuidas neid asju sealt kätte peaks saama*

Mõlemad viitamised on endofoorsed, sest referentidest on varem räägitud (ka esimese rea viite puhul), samas on referendid endiselt kõnelejate ees ekraanil. Selliseid viitamisi täiesti artiklilaadseks pidada ei saa, sest neis on alles ka eksofoorne element.

Komplement- ja relatiivlauseid oli seitse, need algasid sidendiga *et* või küsisõnadega *kes, mis, mida*. Fraasi *see asi* kasutati kohe järgnevale referendile viitamiseks ja demonstratiivi *see* roll oli anda kuulajale teada, et kõneleja mõtleb definiitset referenti. Näites 13 räägib A konkreetse kleidi küljes olevatest riidest aksessuaaridest, kusjuures kleiti on mainitud eelnevas voorus. Kuna ta ei leia neile nimetust, täpsustab ta viitavat fraasi *need asjad*

relatiivlausega *mis selle kanga küljes on*. Siin võib A kasutada demonstratiivi *need* lihtsalt õige sõna leidmiseks ehk tegemist võib olla kohahoidjaga.

(13) A: *et siis kui ma nagu liigutan siis nad tõuseksid üles* (T, 17)

B: *uu* (T, 16)

A: *nagu need (...) nagu need asjad mis selle kanga küljes on*

3.2.1.4. *See laul*

Fraasi *see laul* kohta märgendasin 49 näidet, neist 45 olid endofoorsed ning neli endo- ja eksofoorsed. Fraasiga viidati sageli lauludele, mida kirjeldati või mis muudmoodi jutus esitatud sündmustikuga seostusid, aga mida parasjagu teisele kõnelejale ei näidatud. Seetõttu on endo- ja eksofoorseid viiteid neli ning eksofoorseid polegi.

Endofoorsete viitamistega osutati lauludele, mida oli varem mainitud või mis seostusid varem räägituga. Näites 14 viitab A fraasiga *neid laule* ebaspetsiifilisele referendile, mis tähendab, et kuigi sõna *neid* muudab referendi konkreetseks (mõeldi laule, mis esitusloendis on), pole referendi sisu täpselt teada (viidatud lihtsalt mingile kujutletavale esitusloendile).

(14) A: *vahepeal on see et kui ma vaatan teiste playlist'e vaata siis mul on nagu osad laulud mida ma nagu täiega kuulan vaata mm* (T, 14)

B: *mhmh* (T, 14)

A: *või nagu midagi see et nagu (.) à la mingid sellised mida teised väga ei tea aga siis ma vaatan teiste playlist'e siis ma olen nagu mingi et*

B: *mhmh*

A: *@oi ma ei tea **neid laule**@*

Tegemist on endofoorse viitamisega, sest *playlist* ja *neid laule* on omavahel metonüümilises seoses, seega on referenti varem mainitud. Seda võib pidada määratlemiseks ning ka artiklilaadsuseks, sest fraas on definiitne ning *see* seob seda eelmise referendiga.

Mõnes näites kasutati *see*-fraasi lihtsalt õige laulu pealkirja otsimiseks. Näites 15 kasutab kõneleja fraasi *seda laulu* selleks, et kuulajale teada anda, et ta peab silmas konkreetset referenti ning täpsustab seda hiljem. Seda võib pidada pigem kohahoidja funktsiooniks.

(15) A: *meile pani ka selle (...) Leopoldi võimlemise ja siis ta pakkus **seda laulu see***
(.) ma tahan suve (T, 17)

Ekso- ja endofoorse fraasiga lauseid oli neli. Siin viidati laulule, mida parasjagu kaaslasele kas laulusõnade või laulu ette mängimisena näidati. Nagu mängu puhul, ei eristanud ma siin ekso- ja endofoorset viitamist. Näites 16 näitab kõneleja kaaslasele laulu ning viitab siis sellele tagasi, nii osutades kui ka rõhutades, et tegemist on sama lauluga, millest enne juttu oli. Siin on demonstratiivil tekstisisene tagasiviitav funktsioon, mida saab pidada määratlemiseks, sest see näitab definiitsust. Samas on sõnal *see* siin jällegi ka eksofoorne funktsioon.

(16) A: *kas sa tead mis laul see on vä[või] **see laul** hakkas mind poole päeva pealt*
kummitama (T, 16)

Fraasi *see laul* puhul oli ainult üks juhtum, kus kasutati relatiivlauset. Kõneleja viitab fraasiga *see laul* tagasi laulule, mida ta kaaslasele mängis (näide 17).

(17) A: *sellel mehel oli (...) trauma tal oli (.) amneesia ta (...) isa oli homfoob ja*
kui ta (...) teismelisena nagu vahele jäi (...) mingi (...) mehega siis nagu no shit
et see teeb trauma (...) nagu (.) trauma talle ja siis ta (...) ta oli pidevalt indica
all (T, 15)

B: *see laul (...) mis m see laul mis ma nüüd **Queenist lasin on kõige (...)***
*viimane lauluvideo **Queenist*** (T, 15)

3.2.2. Ajalised referendid

Selle rühma fraasid viitasid ajalistele referentidele. Nende puhul oli tegemist abstraktsete referentidega, millele kõneleja sai viidata deiktilisest nullpunktist.

3.2.2.1. *See aasta*

Fraasi *see aasta* kohta analüüsisin 49 näidet. Sellega viidati enamasti käesolevale aastale, selle tõttu ei esinenud näidete hulgas ühtegi komplement- või relatiivlausega fraasi. Käesolevale aastale viitamist pidasin nii endo- kui eksofoorseks, kuna lisaks sellele, et aastast räägitakse jutu sees, asub kõneleja selle suhtes deiktilises nullpunktis ehk aastale viidatakse ka eksofoorselt. Kõige rohkem ehk 44 oligi endo- ja eksofoorseid viitamisi, ainult endofoorseid viitamisi oli neli ning eksofoorseid üks. Vormiliselt oli sagedaseim ainsuse nimetav kääne, viis korda esines ainsuse omastavat ning üks kord mitmuse omastavat, ainsuse osastavat ning ainsuse saavat käänat. Siit on näha, et teismelised ei kasuta käesoleval aastal toimuvast rääkimiseks mitte alalütlevat käänat (*sel aastal*), vaid nimetavat.

Üks näide (18) oli ainult eksofoorsest viitamisest. Siin näitab kõneleja kuulajale pilte ning demonstratiivi *see* on vaja kasutada eristamiseks konkreetset aastat, millal tehtud pildist ta rääkima hakkab.

(18) A: *ma olen reaalselt enda algklasside omadega (...) kõige roh- (.) rohkem rahul sest ma nende (...) piltide peal ma näen reaalne õnnetus välja no selle aasta pilt on mu lemmik sellepärast et meil on direga[direktoriga] pilt* (T, 15)

Ainult endofoorne viitamine toimus siis, kui viidati mingile konkreetsele aastale, mis ei olnud käesolev aasta. Näites 19 ei maini kõneleja sama referenti varem, *nende* funktsioon *aastate* ees on referenti konkretiseerida ning siduda see diskursusega ehk referenti määratleda, mida võib pidada ka artiklilaadsuseks.

(19) A: *meil oli solfis[solfedžos] üks tüdruk kes nagu (...) viimase aasta keskelt läks ära* (T, 17)
B: *ei:* (T, 17)

A: *ja ta lihtsalt nagu ükskõik kellele ma räägin seda @kõik on nagu ei: miks@
@nagu lihtsalt@ punnita see lõpuni või (...) siis (.) saad vähemalt mingi paberi
nende aastate eest*

Näites 20 räägivad kõnelejad jalgpalli maailmameistrivõistlustest ning arutavad, kas need peaksid käesoleval aastal toimuma. Siin toimub nii ekso- kui endofoorne viitamine.

(20) A: *oota millal uus MM on kaks tuhat:* (P, 13)

B: *oota see aasta pidi olema ju* (P, 13)

A: *s- (...) ee see aasta pidi olema jah*

B: *jaa aga koroonatõttu jäi ära*

A: *ei (...) ei see aasta ei pidanud olema see*

B: *mingi asi pidi olema*

3.2.2.2. See aeg

Fraas *see aeg* oli oma tähenduse tõttu järjekordne erijuhtum. Tegemist on kokkukuuluva fraasiga, millega viidatakse diskursuses tuttavale konkreetsele ajahetkele või -vahemikule. Kokku analüüsisin 45 näidet. Kuna aeg on abstraktne ning fraasiga ei viidatud käimasolevale ajale nagu aasta puhul, olid kõik viitamised endofoorsed. Vormiliselt oli sagedaseim ainsuse alalütlev kääne (14 korda), sellele järgnes ainsuse nimetav (11 korda) ning seejärel ainsuse omastav kääne (8 korda). Tihe ainsuse alalütleva käände kasutus võib viidata, et tegu on kinnisväljendilaadse fraasiga.

Endofoorselt (ilma komplement- või relatiivlauseta) viidati ka ajale, mis oli eelneva jutuga kuidagi seotud. Kõigil juhtudel ei pidanud see olema konkreetse referendina varasemalt mainitud. Näites 21 räägib A vanadest jalgpallidest, kuid vana aega kui referenti ei maini.

(21) A: *või need vanad jalgpallid kus on need suured õmblused vaata peal* (P, 13)

B: *@aa (he)@* (P, 13)

A: *@need on ka päris lahedad@*

B: *a need olid need on ikka (...) no need on kõvad pallid*

A: *jaa jaa (...) mhmh mhmh a need on ka kindlasti vist sellised pallid et ku- kui kellelgi on olemas sellest ajast veel üks selline need on väärtuslikud*

Edasi arutledes seob ta aja kui referendi varem välja toodud vanusega, kasutades fraasi *sellest ajast*. Siin on demonstratiiv *see* seega määratleja rollis, kuna muudab aja definiitseks ning seob seda teiste referentidega (*vanad jalgpallid*) ning seda võib pidada artiklilaadsuseks.

Relatiiv- või komplementlausega oli fraasi laiendatud kümnel korral. Kuigi enamikel juhtudest kasutati *kui*-komplementlauset, siis selles näites (22) kasutab kõneleja *kus*-relatiivlauset.

(22) A: *ma olen aru saanud et see talv on nii külm kogu aeg olnud siis ma olen alati vale outfiti[_outfit'i_] pannud nagu (.) ma mõtlen et millal tuleb minu elus see aeg kus ma saan aru et see et see asi on ilus see ei tähenda et @see on soe@*
(T, 17)

3.2.3. Inimreferendid

Selle rühma fraasid viitasid inimreferentidele ja käitusid seetõttu sarnaselt. Mõlema fraasi puhul olid suures ülekaalus endofoorsed viited, sest tulenevalt TeKE korpuse iseloomust ei olnud ruumis üldiselt ühtegi teist inimest peale kõnelejate, ka ei viidatud eriti tihti näiteks pildil olevale inimesele. Mõned korrad viidati selles rühmas ebaspetsiifilisele, abstraktssele isikule.

3.2.3.1. *See inimene*

Fraasi *see inimene* puhul märgendasin 46 näidet, mis olid kõik endofoorsed.

Relatiivlauseta endofoorseid viitamisi oli 24. Viidati nii inimestele, kellest oli enne juttu olnud, kui ka neile, kes olid kõnelejaile või ühele neist tuttavad. Näites 23 räägitakse jällegi TeKE projektist, seekord selle osalistest.

(23) A: *kas see on nagu (...) üle-eestine[üle-eestiline] värk vä[või]* (T, 9)

B: *njaa minu arust küll isegi Tallinna koolist on neid inimesi* (T, 12)

Kordagi ei mainita enne ühtegi inimest, viide *neid inimesi* seostub hoopis jututeemaga, seega on siin sõna *see* funktsioon siduda referent diskursusega. Referent on osa üldisest situatsioonist ehk TeKE projektist, seega võib siinset *see*-kasutust pidada artiklilaadseks. Referenti ei mainita varem ning *see* on ebaspetsiifiline, kuid siiski definiitne.

Kui üldiselt viidati reaalsele isikutele ehk referent oli konkreetne, siis leidis ka juhte, kus viidati üldiselt inimtübile või ebaspetsiifilisele referendile ning sel juhul lugesin referendi abstraktseks. Selliseid näiteid oli seitse. Järgnev näide (24) on ebaspetsiifilisest referendist: viidatakse kujutletavale mehele ning tegemist on endofoorse viitega, kus sõna *see* roll on näidata, et tegemist on tagasiviitega eelnevalt mainitud mehele (*teisest riigist endale kedagi otsida*). *See* märgib siin peamiselt definiitsust ja võiks seega olla artiklilaadne.

(24) A: *ja siis mu paps on nagu et miks et Eesti mehed on väga head ja toredad ja ilusad et et sul ei ole vaja mingi teisest riigist endale kedagi otsida nagu sa ei tea kes see inimene on ja kus ta on käinud* (T, 17)

Relatiivlauseid, mis laiendasid fraasi *see inimene*, oli 22. Tegemist oli endofoorsete viitamistega inimestele, keda kõneleja tutvustada tahab. Näites 25 on näha, et referendist, kellele relatiivlausega viidatakse, pole eelnevalt juttu olnud, vaid tegemist on uue teemaga.

(25) A: they call me (...) *Pepsi* (T, 13)

B: *vaikus* (T, 13)

C: *see inimene kes seda vaata tõlgib pärast ää nii-öelda kirjakeelde ja siis ta istub seal mingi* (T, 12)

B: *@ootab millal me räägime@*

Kõneleja räägib TeKE projekti transkribeerijast, kuna tal ja tema vestluskaaslasel oli jutus paus. Siin viidatakse fraasiga *see inimene* järgnevale kirjeldusele ning *see* roll on anda märku, et referent, keda mainitakse, on definiitne.

3.2.3.2. *See vend*

Fraasi *see vend* kasutati viitamiseks siis, kui ei tahetud kellegi nime öelda või polnud see teada, aga ka lihtsalt mainitud inimesele tagasi viitamiseks. Seda kasutati mõlema sugupoole nimetamiseks ning kohati ka halvustava varjundiga (näide 27). Analüüsisin 48 näidet, millest 41 olid endofoorsed, kaks eksofoorsed ning viis endo- ja eksofoorsed.

Eksofoorseid viitamisi oli kolm ning need seostusid samuti arvutimängude või videotega. See oli oodatav, sest suulise kõne salvestamist ei tehtud üldiselt kõrvaliste isikute

juuresolekul. Sõna *see* aitab osutada konkreetsele inimesele nähtavas ruumis. Näites (26) osutab kõneleja inimesele, kellest pole ilmselt varem juttu olnud ning viitab talle, et teisele teada anda, kellest ta räägib.

(26) A: *ma (mõtlesin) BT+seitsme nagu väga kiire tank nagu* (P, 10)

B: *ma olen kiirem kui (sa) ma olen natukene kiirem kui sina* (P, 11)

A: *ära (...) see vend sõitis mulle otseses mõttes sisse*

Endofoorselt viidati juba eelnevalt nimega mainitud inimesele või kellelegi, kelle nime ei tahetud välja öelda. Kui nimi oli varem mainitud, siis võis viitamisega kaasneda halvustav varjund. Näites 27 viitab A tagasi B mainitud õpetajale. Tundub, et fraas *see vend* on nimelt valitud õpetajat halvustamiseks, olles mahategeva ja intelligenti vähendava tähendusega. *See* märgib tagasiviidet õpetajale ning muudab referendi definiitseks, sidudes selle eelmise referendiga (*Andres*).

(27) A: *ta teeb nii (.) nagu need mahukad kontrolltööd lihtsalt* (T, 14)

B: *jaa nagu nii väikese nagu: õppematerjaliga ma Andresest ei hakka rääkimagi enam* (T, 14)

A: *@jaa@ reaalselt see vend on full psühh[psühhopaat] ma ei saa mitte midagi aru*

Ekso- ja endofoorsete viitamiste puhul mängisid kõnelejad parasjagu arvutimängu või vaatasid videot. Sõnal *see* oli eksofoorse demonstratiivi funktsioon, aga ka konkreetsest ja tuttavust märkiv funktsioon. Näites 28 mängib kõneleja arvutimängu ning osutab fraasiga *üks see vend* teisele mängus osalejale, ilmselt vastasele.

(28) A: *pekki ma surin ära die (---) miks kõik meie bot'id juba surnud on* (P, 11)

B: *ongi mul (-) okei ma ei (-)* (P, 10)

A: *nad o- (.) üks see vend ee chill'ib sea- seal ta on seal (...) se- t- silla juures*

Tegemist on eksofoorsusega, sest kontekstist on mõistetav, et referent on koos kõnelejaga ruumis (*sea- seal ta on seal (...) se- t- silla juures*). Samas osutab *see* ka võimalikule endofoorsusele, näidates, et tegu peaks olema nii kõnelejale kui kuulajale tuttava referendiga. Sõna *üks* näitab aga, et tegemist on ebaspetsiifilise referendiga teiste tuttavate referentide seas.

Relatiivlauseid oli neli. Siin viidati inimestele, keda hakati iseloomu, välimuse või käitumise järgi täpsustama. Näites 29 saab A aru, et B tema nimetatud inimest vähemalt nime järgi ei tunne, seega ei hakka ta talle uuesti nimega viitama.

(29) A: *ma tean veel hull Julius ma ei tea kas sa Karmen tead teda vä[või]* (T, 16)

B: *ei tea* (T, 18)

C: *mina ei tea* (T, 16)

A: *see on see vend kes sõidab koguaeg jalgrattaga ja siis tal on siuksed[sihukesed] (-) juuksed ja siis naeratab ja siis sõidab jalgrattaga*

Sõna *see sõna vend* ees kasutab ta selleks, et osutada, et ta hakkab referenti täpsustama, aga ka selleks, et kuulajale öelda, et ta viitab konkreetsele inimesele, keda kuulaja äkki siiski tunneb.

3.2.4. Abstraktsed referendid

Selle rühma fraasid viitasid mittefüüsilistele referentidele ning olid enamasti endofoorsed viited. Üksteisega fraasid sisuliselt ei sarnane, kuid neid ühendab see, et need erinesid tähenduslikult ülejäänutest minu analüüsitud fraasidest.

3.2.4.1. *See mõte*

Fraasi *see mõte* puhul analüüsisin 49 näidet, millest kõik olid endofoorsed. Tugevas ülekaalus oli ainsuse seesütlevas käändes fraas *selles mõttes*. See näitas seda, et tegemist on spetsiifilise tähendusega kinnisfraasiga, mida kasutatakse vaid teatud kontekstides, millest allpool kirjutan.

Endofoorselt võidi viidata varem jutu sees välja käidud ideele. Näites 30 viitab B fraasiga *selles mõttes* kõneleja A avaldatud mõttele suure rahvahulga Eestisse tuleku kohta.

(30) A: *see on hea mõte sellepärast s- (...) noh tegelt[tegelikult] see toob Eestisse (üisna) palju rahvast* (P, 13)

B: *jaa jah (.) mhmh* (P, 13)

A: *se- se- selles mõttes on see hea*

Sageli kasutati fraasi, et juhatada sisse juttu, mis oli mõeldud eelneva mõtte selgitamiseks või täiendamiseks uue ideega (näide 31). Kõneleja täiendab oma esialgset mõtet

värvavahtide vigastuste kohta, juhtides jutu sinna, kuhu ta jõuda tahtis ja esitades mõtte, et jalgpalliklubil Müncheni Bayern ei vea värvavahtidega. Sellist fraasi *selles mõttes* kasutust esines ka komplementausega seotud fraaside puhul.

(31) A: *nendel värvavahtidel on nii palju vigastusi ee Bayernil neil nagu selles mõttes väga ei vea värvavahtidega* (P, 13)

Nii kaasütlevas kui nimetavas käändes oli fraasi üks kord. Kaasütlevas käändes fraasi puhul viidati endofoorselt eelnenud ideele (näide 32), nimetavas käändes fraas oli samuti endofoorne viitamine, mida laiendati aga relatiivlausega (näide 33). Näites 32 esineb määratleja, sest *selle* näitab, et tegemist on tagasiviitega, aga ka definiitsusega.

(32) A: *ja siis ongi see et nagu kui seal on keegi kes nagu (...) saab ka (...) läbi inimestega nagu (.) väga hästi* (P, 17)

B: *jah* (P, 17)

A: *siis ta (...) kipub olema rohkem selline mürgine (...) selle mõttega et nagu*

B: (---)

A: *ta ja siis kui o- on keegi kes ei an- (.) ei kes ei (...) käitu temaga samamoodi nagu kõik ülejäänud na- nagu selle mõttega ütlevad talle et ta on räme ilus ja niimoodi vaata siis ta ki- (...) kipub muutuma selliseks rohkem mürgiseks vaata*

(33) A: *kusjuures ma mõtlen nagu et (...) koo- (.) nagu mulle meeldib nagu see mõte mis asi on kool* (T, 17)

B: *mhm* (T, 16)

A: *nagu kus sa saad targaks*

Üle pooltel juhtudest ehk 28 korral esines fraasi järel *et*-komplementlause (näide 34). Siin juhatab A fraasiga *selles mõttes* sisse uue mõtte.

(34) A: *a[aga] mingi versioon on see kus e- kus ei tohi vä[või] a no (.) selles mõttes et* (T, 16)

B: *ei no alati saab* (T, 17)

3.2.4.2. *See nimi*

Fraas *see nimi* oli lemmade sagedusloendites populaarne selle tõttu, et tegemist oli sageli fraasiga *selle nimi*, millega lauseid oli 50 näite hulgas 36. Minu meetodi piirangu tõttu ei saanud ma välistada sõnapaare, millel on kaks referenti ning mis minu töösse seega ei sobi. Kokku analüüsisin 14 näidet, millest 12 olid endofoorsed, üks eksofoorne ning üks ekso- ja endofoorne.

Eksofoorsest viitamisest oli üks näide (35). Kõnelejad vaatavad ja arutavad pilte või mingisugust kaardimängu. Nimele Queen viidatakse siin esimest korda. Sõna *see* on eksofoorse demonstratiivi rollis ja näitab kõnelejale millisest nimest parasjagu räägitakse, kuna ruumis on rohkem kui üks referent, millele saaks sõnaga *nimi* viidata.

(35) A: *jaa mhmh see värviplekk ei tähenda midagi see on lihtsalt segaduseks
ajamiseks* (T, 14)

B: *(tr-) (.) aga see on lilla (.) kiri ju* (T, 14)

A: *jah (...) ja see nimi Queen ka tähendab näiteks (...) kuna siin on kirjutatud
Queen (...) siis sa saad panna selle peale selle kaardi sellepärast et see kiri on
kirjutatud rohelises*

Üks näide (36) oli ka samaaegsest endofoorsest ja eksofoorsest viitamisest. Kõnelejad vaatavad pilte ning kommenteerivad neid, kuna A viitab eksofoorselt ühele pildile (*see lilla*). Seejärel viitab ta fraasiga *see nimi* tagasi Jimi Hendrixile või lihtsalt kirjutisele pildil, pilt on endiselt samas ruumis, seega on siin endofoorset ja eksofoorset viitamist võimatu eristada.

(36) A: *see lilla tegelt[tegelikult] see on Jimi Hendrixi oma* (T, 17)

B: *okei* (T, 16)

A: *aga see nimi ei paista sealt välja*

Relatiiv- ega komplementlausega fraase minu näidete hulgas ei olnud. 12 näidet olid puhtalt endofoorsed. Mõnes neist oli referenti eelnevalt mainitud ja mõnes mitte, neis oli referent eelneva teemaga seotud. Järgnev näide (37) on huvitav, sest kõneleja oleks võinud ka siin valida fraasi *selle nimi*, kuid ta pole seda teinud. *See* seob referenti eelmise referendiga (*lemmikjäätis*) ning muudab selle definiitseks. Sellist kasutust võib pidada artiklilaadseks, sest *see* peamine funktsioon on näidata, et tegemist on kõnelejale tuvastatava referendiga.

(37) A: *kuna see on mul tänava lõpus siis ma käisin kogu aeg sinna poodi ma olin nagu (...) tere mul (...) see on mu lemmikjäätis ma ei mäleta mis **see nimi** oli*

(T, 16)

4. Arutelu

See, kuidas ja millele täpselt mingi fraasiga viidati, sõltus paljuski fraasi sisust ja TeKE korpuse eripäradest. Fraasiga *see pilt* viidati rohkem eksofoorselt kui fraasiga *see inimene*, sest kõnelejad viibisid ruumis tavaliselt omaette. Fraasiga *see aasta* viidati enamasti käesolevale aastale. Eelnevaga tuli *see*-fraaside täpsema funktsiooni uurimisel arvestada.

Valitud sõnade koosesinemise protsent sõnaga *see* oli sarnane varasemate uuringute tulemustega. *See* oli sõna ees rohkem kui 20% juhtudest vaid kolmel korral, sõnade *mõte*, *pilt* ja *laul* puhul. Ülejäänud sõnade puhul jäi protsent 9-20% vahele. Pajusalu jt (2020: 323) uuring näitas, et *see*-fraase kasutati ruumilises katses viitamiseks 31% juhtudest, narratiivses katses 14% juhtudest. Sarnase tulemuseni jõudsid Hint jt (2020: 49), kes leidsid, et määratlejaga fraasi kasutati 17,3% kordadest.

Ka teismeliste keeles võib eksofoorseid demonstratiiviga *see* tehtud viitamisi pidada n-ö tavaliseks kasutuseks ehk algseks kasutuseks, mille puhul grammatiseerumist näha pole. Eksofoorselt viidati ümbritsevatele referentidele, milleks minu valimis olid näiteks *pildid*, *mängud* ja *inimesed*.

Ebaselgemad olid aga endofoorsed viitamised. *See*-fraasiga viidati endofoorselt esiteks referendile, mida oli juba sõnaliselt mainitud, et näidata, et tegu on sama referendiga. Hawkins (2004: 84) ning Diessel (1999: 109–113) peavad sellist kasutust juba artikliks grammatiseerumise alguseks, Hawkinsi mudeli järgi on tegu 1. astmega, milles demonstratiivi hakatakse anafoorina kasutama. Määratleja üks funktsioonidest on referendi varasemate tekstis mainitud referentidega sidumine ning siin võib seda näha, kui määratleja abil näidatakse, et tegu on sama referendiga, mida eelnevalt mainitud.

Mõnikord oli referenti varem mainitud kas teise sõna, fraasi või metonüümiga. Sellisel juhul on Bartniki (2015: 14–15) järgi tegu assotsiatiivse anafooriga, milles *see* seob referendi eelneva jutu või selles kirjeldatud olukorraga. Samuti leidis demonstratiiviga viiteid referentidele, mis olid osa üldisest situatsioonist ning ei pidanud olema spetsiifilised. Siin võib esineda Hawkinsi (2004: 85) mudeli 3. aste, milles ei ole oluline,

et referent oleks ligipääsetav, et olla definiitne. Samuti peab sellist kasutust artiklilaadseks Laury (1997: 256–257). Artiklilaadsuseks võib seda pidada ka Lyonsi (1999: 34–36) definitsiooni järgi, kus artikli funktsioon on definiitsuse näitamine.

Oli aga ka juhte, kus referenti ei olnud otseselt varem mainitud. Mitmel korral võis märgata, et demonstratiivi *see* kasutati selleks, et anda kuulajale märku, et tegemist on kõneleja jaoks definiitse referendiga, mida tal on seega võimalik hiljem täpsustada, nagu Pajusalu (1997: 161–162) oma töös välja tõi. Ka sellist definiitsuse märkimist võib pidada artiklilaadsuseks. Selline kasutus seostub aga ka Keevalliku (2010: 170–172) mõttega kõne kuulajale arusaadavamaks ja jälgitavamaks muutmisest.

Juhud, mil endo- ja eksofoorne viitamine koos eksisteerisid, olid juhtumid, kus kõnelejad asusid viidatava suhtes deiktilises nullpunktis. Selliste viitamiste puhul oli raske kaht viitamist eristada, seega oli nende puhul ka keeruline öelda, kas nende funktsioon võiks olla artiklilaadne. Kõnelejal ei ole vaja referendi definiitsust näidata, kuna referent on samas ruumis ning kõnelejatele nähtav. Samas on tagasiviidet tehes definiitsust vaja, et näidata, et viidatakse just sellele referendile, millest varem räägiti.

Mitmel korral kasutati demonstratiivi *see* kõhkluse väljendamiseks ja sarnasele tulemusele jõudsid ka Pajusalu (1997: 156–157) ja Keevallik (2010: 170–172). Siin võis tegemist olla kohahoidjaga, mõnikord aga kasutati *see*-fraasi ka selleks, et nimetada midagi, millele õiget nimetust ei teatud. Ka sellised juhud läksid kokku Pajusalu (1997: 161–162) tõlgendusega, et *see*-fraasi kasutatakse selleks, et kuulajale teada anda, et kõneleja jaoks on tegemist konkreetse referendiga, mida on hiljem võimalik täpsustada. Näiteks tõi Pajusalu (1997: 162) järgmise dialoogi:

X: *see on ikka raskelt mõnus see uus raamatukogu, normaalne koht ikka.*

Y : *aga kaheksandal korrusel ei olnud ka eriti, ma vaatasin, muidu on ikka igast need neid pisikesi on palju, neid kooliõpilasi kes tormavad seal ringi*

Seda saab võrrelda näitega 35, kus kõneleja TeKE projekti jaoks peetava vestluse nimetamiseks õiget sõna otsib.

A: *me (.) teeme siis tiktokke[_TikTok'e _] me (.) teeme praegu seda asja seda rääkimisasja jah*

Näited on erinevad selles osas, et Pajusalu näites ei otsi kõneleja õiget sõna, vaid lihtsalt täpsustab oma öeldut (*neid pisikesi* ehk *neid kooliõpilasi*). Küll aga on mõlemas näites sama demonstratiivi *see/need* funktsioon, mis on definiitsuse näitamine. Kuulaja mõistab tänu sõnale *see*, et kõneleja jaoks on referent definiitne ning võib olla veel täpsustumas.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kuigi demonstratiiv *see* esineb oma n-ö tavarollis ehk eksofoorse viitamise vahendina, on ka olukordi, kus on võimalik nimisõnafrasides demonstratiiviga viitamist tõlgendada kui demonstratiivi artiklilaadset kasutust. See tähendab, et teistest keeltest leitud suundumused esinevad ka eesti keeles. Selline tulemus kinnitaks ka Heine ja Kuteva (2006: 110, 112) hüpoteesi, et Ida-Euroopa keeled on justkui üleminekuala artiklitega keeltelt artikliteta keeltele, lisaks eesti keelele kuuluksid sinna ka poola ja soome keel. Seda, millises staadiumis võimalik grammatiseerumine olla võib, saaks tulevikus uurida võrreldes siinseid tulemusi täiskasvanute suulise kõne korpuse andmetega. Samuti saaks sama korpust uurida teiste meetoditega, välistades kahele referendile viitavad fraasid või uurida fraase, mida nii sageli koos sõnaga *see* ei kasutata.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärk oli leida, kuidas teismelised demonstratiivi *see* nimisõnafraasides kasutavad ning kas ja kui palju esineb artiklilaadset kasutust. Selleks kasutasin TeKE suulise kõne korpust (Vihman jt 2023) ning analüüsisin kümmet fraasi, mis kõige sagedamini koos demonstratiiviga *see* esinesid. Leidsin, kui palju need koos sõnaga *see* esinesid ning analüüsisin iga fraasi kohta 50 näidet, et näha, miks ja kuidas demonstratiivi *see* kasutati. Märkisin ära kõrvallause esinemise, endo- ja eksofoorse viitamise, referendi konkreetsuse või abstraktsuse ning vormi (arvu ja käände).

Varasemad uuringud (Lyons 1999; Greenberg 1978; Heine, Kuteva 2006) on näidanud, et definiitne artikkel on grammatiseerunud just demonstratiivist ning selline protsess võib hetkel aset leida ka Ida-Euroopa keeltes. Kuna keelte muutumist uuritakse eri põlvkondade keelekasutust võrreldes ning noortekeel on muutustele väga vastuvõtlik, oli väga loogiline sellise nähtuse esinemist eesti keeles uurida just noortekeele põhjal. Varasemalt on seda uuritud vaid täiskasvanute keeles (Pajusalu 1997; Sakhai 2003; Keevallik 2010; Pajusalu jt 2020; Hint jt 2017; Hint jt 2019).

Leidsin, et demonstratiivi *see* kasutati koos kümne sagedasema koosineva sõnaga pigem vähe, üle 20% vaid kolme sõna puhul. Siiski oli tegemist sagedaima sõnaga, millega need sõnad koos esinesid. Funktsionaalselt analüüsisin kokku 446 fraasi, millest 324 olid endofoorsed, 26 eksofoorsed ning 51 nii endo- kui eksofoorsed. Konkreetseid referente oli 156 ning abstraktseid 290, kõrvallause oli 80 fraasil.

Andmetes leidis tavapärasest eksofoorset viitamist, milles viidati ruumis olevale referendile, kuid seda oli tulenevalt TeKE korpuse iseloomust pigem vähe. Endofoorselt viidati nii referentidele, mida oli varasemalt mainitud kui ka neile, mida polnud mainitud. Selliste olukordade puhul andis kõneleja kuulajale teada, et referent on tema jaoks definiitne või oli referent definiitne, sest oli eelneva jutuga kuidagi seotud. Selliseid kasutusi võiks pidada ka artiklilaadseks, sest *see* peamine funktsioon oli siin definiitsuse näitamine.

Samaaegselt endo- ja eksofoorselt viidati referentidele, mis olid ruumis ning millest oli varem räägitud, näiteks *pildid*. Selliste viitamiste puhul oli artiklilaadsust raske määrata, sest nende peamine funktsioon oli ebaselge, kuigi endofoorselt võisid need definiitsust näidata.

See töö annab võrdlusmaterjali, mida tulevikus täiskasvanute keelekasutusega põhjalikumalt kõrvutada. Samuti saab teismeliste keele *see*-kasutust uurida süvitsi teiste meetoditega.

Kasutatud korpus

Vihman, Virve-Anneli, Maarja-Liisa Pilvik, Aive Mandel, Annika Kängsepp, Mari Aigro, Kadri Koreinik, Kristiina Praakli, Liina Lindström 2023. Estonian Teen Language Corpus v.1.0. Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu. <https://datadoi.ee/handle/33/596>

Kirjandus

Aasa, Triin 2022. Intensiivistajad eesti noortekeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Aigro, Mari, Virve-Anneli Vihman 2023. Täitsa lambist: Evidence of ongoing case grammaticalisation from teenagers' and adults' spoken language. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 14 (2), 297–320.

Bartnik, Artur 2015. Demonstrative or article? The case of *ten* in Polish. – Roczniki Humanistyczne LXIII 5, 7–20.

Diessel, Holger 1999. Demonstratives: form, function, and grammaticalization. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Eckert, Penelope 2003a. Language and Adolescent Peer Groups. – Journal Of Language And Social Psychology 22–1, 112–118.

Eckert, Penelope 2003b. Language and Gender in Adolescence. – The Handbook of Language and Gender. Ed. Janet Holmes, Miriam Meyerhoff. Padstow: Blackwell Publishing, 381–400.

Erelt, Mati 2017. Liitlause. – Eesti keele süntaks, toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–755.

Greenberg, Joseph 1978. How Does a Language Acquire Gender Markers? – Universals of Human Language, Volume 3. Word Structure. Ed. Joseph H. Greenberg. Stanford: Stanford University Press, 47–82.

Hawkins, John A. 2004. Efficiency and complexity in grammars. New York: Oxford University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006. The Changing Languages of Europe. New York: Oxford University Press.

Hennoste, Tiit 2003. Eesti sotsiolektide seisund. Tartu: Tartu Ülikool.

Hint, Helen, Tiina Nahkola, Renate Pajusalu 2020. Pronouns as referential devices in Estonian, Finnish, and Russian. – *Journal of Pragmatics* 155, 43–63.

Hint, Helen, Tiina Nahkola, Renate Pajusalu 2017. With or without articles? A comparison of article-like determiners in Estonian and Finnish. – *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 27, 65–106.

Hopper, Paul J., Elizabeth Closs Traugott 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keevallik, Leelo 2010. The interactional profile of a placeholder: The Estonian demonstrative *see*. – *Fillers, Pauses and Placeholders*. Ed. N. Amiridze, B. H. Davis, M. Maclagan. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 139–172.

Labov, William 2001. *Principles of Linguistic Change, Volume 2: Social Factors*. Oxford, Blackwell.

Laury, Ritva 1997. *Demonstratives in Interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lehtpuu, Kairit 2016. Teismeliste suulise keelekasutuse leksikaalsed jooned. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Loog, Mai 1991. *Esimene eesti slängi sõnaraamat*. Tallinn: Mai Loog.

Lyons, Christopher 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pajusalu, Renate, Helen Hint, Maria Reile, Piia Taremaa 2020. Eesti keele viitevahendid kirjeldustes ja jutustustes. – *Keel ja Kirjandus* 4, 313–335.

Pajusalu, Renate 2017a. Nimisõnafaas. – *Eesti keele süntaks, toim. Mati Erelt, Helle Metslang*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 379–404.

Pajusalu, Renate 2017b. Viiteseosed. – *Eesti keele süntaks, toim. Mati Erelt, Helle Metslang*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 566–581.

- Pajusalu, Renate 1997. Is there an article in (spoken) Estonian? – Estonian Typological Studies II, Ed. Mati Ereht. Tartu: Publications of The Department of Estonian of the University of Tartu, 146–178.
- Praakli, Kristiina 2022. Sissevaade noortekeele uurimisse Eestis. Üldist ja üksikasjalikku. – Keel ja Kirjandus 11, 1014–1030.
- Sahkai, Heete 2003. Demonstrative doubling in spoken Estonian. - Trames 7 (57/52), 2, 120–144.
- Tagliamonte, Sali 2016. Teen Talk. The Language of Adolescents. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tender, Tõnu 1984. Tänapäeva õpilasslängi. – Keel ja Kirjandus 3, 168–171.
- Vihman, Virve-Anneli, Kristiina Praakli, Maarja-Liisa Pilvik, Mari-Liis Korkus 2022. Kas noored on inglise keelega *obsessed*? Millest räägivad korpusandmed? – Philologia Estonica Tallinnensis 7, 292–322.

The use of the demonstrative *see* in noun phrases in teenagers' spoken Estonian. Summary

The aim of this bachelor's thesis was to find out how teenagers use the demonstrative *see* in noun phrases. For this purpose, I used the corpus of spoken speech compiled by the project “Teismeliste keel Eestis” (Teen Language in Estonia) or TeKE (Vihman jt 2023) and analyzed the ten phrases that appeared most often together with the demonstrative *see*. I found how many times they occurred with the word *see* and analyzed 50 examples of each phrase to see why and how the demonstrative it was used. I annotated the presence of a subordinate clause, endo- and exophoric reference, the concreteness or abstractness of the referent, and the form of the phrase (number and case).

Previous studies (Lyons 1999; Greenberg 1978; Heine, Kuteva 2006) have shown that the definite article is grammaticalized from the demonstrative, and such a process may currently also take place in Eastern European languages. Since the change of languages is studied by comparing the language use of different generations, and the language of young people is very susceptible to changes, it was very logical to study the occurrence of such a phenomenon in Estonian based on the language of young people. In the past, it has only been studied in the language of adults (Pajusalu 1997; Sahkai 2003; Keevallik 2010; Pajusalu jt 2020; Hint jt 2017; Hint jt 2019).

I found that the demonstrative *see* was used rather little together with ten of the words it occurs most frequently with. The percentage of co-occurrence was more than 20% for only three words. However, it was the most frequent word to co-occur with these words. Functionally, I analyzed a total of 446 phrases, of which 324 were endophoric, 26 exophoric, and 51 both endo- and exophoric. There were 156 concrete referents and 290 abstract ones, 80 phrases had subordinate clauses.

In the data, the usual exophoric referring was found, in which the referent that was referred to was in the same space as the speakers, but due to the nature of the TeKE corpus, it was rather few. Endophoric references were made to referents that had been previously mentioned, as well as those that had not been mentioned. In such situations, the speaker

used *see* to inform the listener that the referent was definite for her or that it was definite because it was somehow related to the previous discourse. Such uses could be considered article-like, since the main function of *see* here is to show definiteness.

Simultaneously endo- and exophoric references were made to referents that were in the room and that had been talked about before, for example pictures. For these, article-likeness was difficult to determine because their main function was unclear, although endophorically they could show definiteness.

This work provides reference material to be compared more thoroughly with adults' language use in the future. Also, teenagers' use of the demonstrative *see* can be studied in depth with other methods.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annaliis Tenisson,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Demonstratiivi *see* kasutus nimisõnafraasides eesti noorte suulises keeles“, mille juhendajad on Renate Pajusalu ja Virve-Anneli Vihman, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Annaliis Tenisson

27.05.2024